

ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЄВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ІЗ НЕРІЗКО ВИРАЖЕНИМ НЕДОРОЗВИНЕННЯМ МОВЛЕННЯ

*МАРИНА ТУНИЦЬКА, доктор-конференціар,
Бельцький державний педагогічний університет «Алеку Русо»*

***Annotation:** The article presents studying technique of the formation of syntactic structures for children with mild hypoplasia of the common speech in the conditions of mass primary school.*

***Keywords:** syntax, syntactical operation, syntactical unit, syntactic generalization, general hypoplasia of speech.*

Актуальність вивчення особливостей формування синтаксичного ладу у молодших школярів із нерізко вираженим недорозвиненням мовлення (НЗНМ) обумовлена його особливою роллю у розвитку мислення і мовлення дітей цього віку. Саме синтаксис, будучи вищим рівнем мовної системи, створює умови для функціонування всіх мовних одиниць. Засвоєння різноманітних синтаксичних структур є одним із найважливіших критеріїв оцінки розвитку дитячого мовлення. Проблема формування та засвоєння синтаксичних структур розглядається в дослідженнях із мовознавства (В.фон Гумбольдт, Л. В. Щерба), психолінгвістики (Т. В. Ахутіна, В. І. Бельтюков, Е. Бенвеніст, В. А. Звегінцев, А.М. Шахнарович), психології (Л.С. Виготський, Т. Г. Візель), логопедії (Л.І. Бартенева, О.В. Вавінова, А.С. Винокур, О.М. Гопіченко, Е.А. Данілавічюте, Л.М. Єфіменкова, Р.І. Лалаєва, О.М. Моїсеєнко, О.М. Прищєпова, І.М.

Садовнікова, Є.Ф. Соботович, В.В. Тищенко, Л.І. Трофименко, Н.В. Чередніченко, М.В. Шевченко, А.В. Ястребова та ін.).

Мовлення – необхідна основа людського мислення. Воно служить основним засобом спілкування людей і є засобом регуляції психічної діяльності людини. Велику роль відіграє мовлення у формуванні і протіканні вольових процесів, а також емоційних переживань.

Діти з легкою розумовою відсталістю, не маючи ні пошкоджень слуху, ні різких аномалій будови мовленнєвих органів, оволодівають мовленням значно пізніше своїх ровесників, що розвиваються нормально. Мовлення цих дітей характеризується бідністю лексичного запасу, переважанням пасивної лексики над активною. Самостійно побудовані зв'язні висловлювання характеризуються порушенням зв'язку слів у реченнях, переважанням простих непоширених речень, неадекватними вживаннями слів. На уповільнений розвиток мовлення впливає і характерний для цієї категорії дітей загальний моторний недорозвиток. Порушення моторики позначається на довільності вимови звуків та слів, оскільки для цього потрібен високий рівень координованості рухів органів мовлення. У дітей з легкою розумовою відсталістю внаслідок недорозвитку психіки збагачення досвіду протікає уповільнено і спотворено. Дитина не відчуває необхідності у мовленнєвому спілкуванні з оточуючими.

Відхилення мовленнєвого розвитку, зокрема, лексико-граматичного ладу, у молодших школярів призводять до недостатнього розуміння ними вербальних інструкцій, навчальних завдань, оволодіння термінами, граматичними поняттями, а також до труднощів вибору мовних засобів у процесі породження мовлення.

Відставання від норми у формуванні синтаксичних структур виявляються також у невмінні застосовувати у мовленні різні синтаксичні (логічні) відношення засобами словосполучень і речень та значно утруднюють оволодіння письмом. Причини таких утруднень — недостатнє засвоєння дій та операцій із синтаксичними одиницями (словосполученнями і реченнями), відсутність еталонів синтаксичної структури речення, незасвоєння правил граматичного структурування мовленнєвих висловлювань та несформованість синтаксичних узагальнень. У сучасній логопедичній науці проблема порушень збоку синтаксису в дітей із НЗНМ вивчена недостатньо. Точних свідчень про стан сформованості синтаксичних узагальнень у молодших школярів із НЗНМ немає, відповідно, не розроблено систему їх корекції. Водночас, логопеди наголошують на значній поширеності порушень у засвоєнні синтаксичних структур серед молодших школярів загальноосвітньої початкової школи, що не встигають з української мови(вона в діалектному вияві є рідною для багатьох мешканців компактного проживання українців півночі Молдови). Школярі відвідують логопункти в райцентрах Єдинець та Ришкан. На жаль, кількість учнів із НЗНМ щорічно збільшується.

Усе це зумовило потребу організувати теоретико-експериментальне дослідження, яке передбачає вивчення типових синтаксичних помилок молодших школярів із НЗНМ у процесі виконання ними спеціально дібраних завдань. Аналіз отриманих результатів дасть змогу досить певно вивчити стан сформованості синтаксичних узагальнень у молодших школярів із НЗНМ та виявити чинники і

механізми допущених синтаксичних помилок. Методика констатуючого експерименту розрахована на молодших школярів із НЗНМ загальноосвітніх гімназій Молдови з вивченням української мови, що відвідують логопункти, віком від 7 до 10 років. Контрольну групу складають діти цього ж віку з нормальним мовленнєвим розвитком. З метою поглибленого вивчення відхилень у засвоєнні синтаксичних структур під нашим керівництвом було розроблено завдання на виконання певних синтаксичних операцій, а саме:

а) диференціації понять слово – речення, слово – словосполучення, словосполучення – речення;

б) поділ тексту на речення, речень на слова;

в) складання речень, які відповідають запропонованим моделям;

г) відновлення змісту деформованих речень: змінений порядок слів при правильній їх граматичній формі; при початковій граматичній формі;

г) відновлення речень із пропущеними словами: головними членами речення (підметом або присудком); другорядними членами речення;

д) розташування речень у логічній послідовності.

Якісний аналіз виконання даних завдань та визначення типових помилок дозволять виявити стан сформованості синтаксичних узагальнень у молодших школярів із НЗНМ. Зокрема, завдання на диференціацію понять слово, словосполучення, речення; поділ тексту на речення, а речень – на слова допоможуть встановити рівень усвідомлення основних синтаксичних одиниць, розуміння інтонаційної та смислової завершеності речення. Завдання, спрямовані на відновлення змісту деформованих речень та відновлення речень із пропущеними словами, сприятимуть усвідомленню встановленню синтаксичних зв'язків між словами у реченні та словосполученні.

Визначення кількості та послідовності слів у реченні допомагатиме виявленню рівня сформованості синтаксичного аналізу.

Отже, недоліки формування синтаксичних структур у молодших школярів із НЗНМ обумовлені як недорозвиненням лексико-граматичної основи мовлення, так й особливостями загальнофункціональних механізмів (функції мислення, пам'яті, уваги), що підтверджує первинність їх порушення в структурі даного мовленнєвого дефекту. Отже, під час виконання учнями спеціальних завдань необхідно звернути увагу на обсяг короточасної слухомовленнєвої пам'яті, концентрації і розподілу уваги, які дозволяють одночасно здійснювати кілька граматичних операцій (обробка запропонованого лексичного матеріалу, встановлення правильного порядку слів, вибір правильної форми іменників та дієслова). Розуміння ієрархічної просторової структури речення та усвідомлення смислового значення прийменників під час виконання завдань на відновлення речень із пропущеними словами дозволить вивчити відхилення у формуванні просторово-часових уявлень. Із урахуванням механізмів засвоєння синтаксичних узагальнень в нормі нами було розроблено комплекс завдань, зміст яких враховував вік дітей. Відповідно до ступеня складності кожного із них нами було запропоновано три рівні якісного оцінювання результатів: високого, середнього та низького. Високий рівень виконання завдань визначався на основі аналізу результатів,

отриманих учнями із нормальним розвитком мовлення. Розкриємо зміст методики на прикладі матеріалу для учнів другого класу.

Завдання 1. Пригадайте, які ознаки має речення. З чого воно складається? Як позначається на письмі початок і кінець речення? (усно). Прочитайте текст. Підкресліть лише речення.

Біжить щеня щодуху. Вкусило щось за вухо. За вухо. Щеня перелякалось. За кущик. Воно заховалось за кущик. Вуха. Щеня чуває вуха. Щеня муха. Щеня вкусила муха.

Оцінювання: Високий рівень — 0-1 помилка. Середній рівень — 2-3 помилки. Низький рівень — 4 і більше помилок.

Завдання 2. Назвіть слова і словосполучення (усно). Утворіть із слів словосполучення. З'єднайте правильно слова лівого і правого стовпчиків:

ящірка	смачний
борщ	зелений
кущ	сильний
дощ	прудка

Прочитайте текст. Підкресліть лише словосполучення.

Батьківщина. Моя батьківщина. Сонячна країна Квітуча. Красива. Працьовиті люди. Кишинів. Багато парків. Мешкає. Багато народів. Молдовани. Українці. Наше село. Живемо в Молдові. Столиця Молдови. Цигани.

Оцінювання: Високий рівень — 0-2 помилки. Середній рівень — 3-6 помилок. Низький рівень — 7 і більше помилок.

3. Повторіть ознаки словосполучення і речення (усно). Прочитайте текст. Підкресліть лише речення.

На зеленому горбочку. У вишневому садочку. Притулилася хатинка. Мов маленькая дитинка. До білої хатинки. Вийшло сонце. Воно звеселило хатинку.

Оцінювання: Високий рівень — 0-1 помилка. Середній рівень — 2-3 помилки. Низький рівень — 4 і більше помилок.

4. Прочитайте текст. Поділіть текст на речення, поставивши там, де треба, крапки.

Скінчилася зима прокинулася мурашка від довгого сну як гарно навколо сніг недавно зійшов приємно парує вогка земля зеленіє перша травиця а ось вилізла з моху ніжна квітка поворушила мурашка вусиками і поповзла собі далі.

Оцінювання: Високий рівень — 0-1 помилка. Середній рівень — 2-6 помилок. Низький рівень — 7 і більше помилок.

5. Прочитайте текст. Поділіть речення на слова, відокремивши їх вертикальними рисочками.

Їжачок із себене величкий. Спить жаку пахмизу і старого бур'яну. Рильце у нього ніби в поросятка. Спинка і боки вкриті гострим голочками.

Оцінювання: Високий рівень — 0-3 помилки. Середній рівень — 4-9 помилок. Низький рівень — 10 і більше помилок.

6. Прочитайте речення. Виберіть речення, які відповідають за структурою запропонованій моделі. Зразок: Маленький хлопчик читає.

Злий собака гавкає. Кішка добра, а собака злий. Катруся малює, й Сашко малює. Жовте листячко летить. Сонце вже не припікає. Дощик співає в долині. Райдуга всіма кольорами грає.

Оцінювання: Високий рівень — 0-2 помилки. Середній рівень — 3 помилки. Низький рівень — 5 і більше помилок.

7. Утворіть із розсипаних слів речення:

Садок, біля, є, школи, нашої. Молдову, ми, любимо, нашу. Українкою, я, тим, і, звуся, іменем, пишаюся. У, сад, на, падає, доріжки, сніг, пухнастий. Через, текти, Голяни, село, річка. Схід, зоря, ранковий, на, загорітися.

Оцінювання: Високий рівень — 0-1 помилка. Середній рівень — 2-4 помилок. Низький рівень — 5 і більше помилок.

8. Прочитайте речення із пропущеним словом. Вставте пропущене слово, записавши його зверху там, де потрібно.

Прокинулися бджілки зимового сну. Надвечір пташка натрапила на порожнє. Ясне сонце сипле землю тепле проміння. У день народження дідусь подарував Сашкові. Пташки літають, а змії.

Оцінювання: Високий рівень — 0-1 помилка. Середній рівень 2-4 помилок. Низький рівень — 5 і більше помилок.

9. Прочитайте речення. Розташуйте їх по порядку за змістом (пронумеруйте речення).

() Ось уже в її кігтиках шишка. () Але білочка зими не боїться. () Мороз скував дерева і запорошив їх снігом. () Любить поласувати білочка ялинковим насіннячком. () Швидко стрибає лісова господарка з дерева на дерево.

Оцінювання: Високий рівень — 0-2 помилки. Середній рівень — 3-4 помилки. Низький рівень — 5 і більше помилок.

Для формування мовленнєвої компетентності учнів з НЗНМ на уроках української мови використовуємо ігрові прийоми роботи, які у невимушеній формі спонукають до побудови речень.

Мовна гра «Що робить?». Учитель називає предмет – діти добирають дії. Наприклад: Пташка – летить, співає... Ракета – летить, мчить... Вод- тече, кипить, ллється... Олень- бігає, стрибає, пасеться... Хмари-пливуть, вкривають небо, закривають сонце...

Гра «Хто це? Що це?». Учитель називає дії предметів – учні відгадують предмет. Наприклад: Сходить, гріє, пече, заховалося, зайшло ... (сонце). Граються, загорають, купаються, вчаться, змагаються... (діти). Росте, розвивається, зеленіє, шумить ... (дерево). Накрапає, мрячить, ле, сіється, іде.. (дощ). У такий спосіб формуються поняття про підмет і присудок – головні члени речення.

Гра «Позмагаємось з поетом».

Вставити пропущені слова.

Ще недавно в синім ... (небі)

Пролітали журавлі.

А сьогодні в безгомінні

Ходить... по землі. (Осінь.)

І від краю і до краю,
Від двора і до двора
Золотого... (урожаю)
Знов прийшла до нас... (пора).

Аналіз виконання учнями із НЗНМ запропонованих завдань та порівняння отриманих результатів із результатами їх виконання однолітками з нормальним мовленнєвим розвитком дозволить нам правильно дібрати завдання, спрямовані на вивчення механізмів, що лежать в основі порушень формування синтаксичних узагальнень, а саме: просторово-часових уявлень, обсягу короткочасної та довготривалої слухомовленнєвої пам'яті; обсягу, концентрації та розподілу уваги та її спрямованості як на семантичні, так і на формальні одиниці мовлення; мисленнєвих операцій аналізу і синтезу, утворення за аналогією, порівняння, переносу, абстрагування, узагальнення тощо. Для формування мовленнєвої компетентності учнів з НЗНМ на уроках української мови використовуємо ігрові прийоми роботи, які у невимушеній формі спонукають до побудови речень.

Список використаних джерел:

1. ВАВИНОВА, Е.В. *Формирование синтаксических структур в речезыковой деятельности учащихся первого класса общеобразовательной школы с общим недоразвитием речи III уровня на примере предложений*: автореф. дисс. канд. пед. наук: 13.00.03 / Вавинова Е.В. – Ростов-на-Дону, 2006. – 18 с.
2. МОЙСЕЕНКО, Е.М. *Формирование синтаксической структуры предложения у дошкольников с общим недоразвитием речи*: автореф. дисс. ... канд. пед. наук: 13.00.03 / Моисеенко Е.М. – Санкт-Петербург, 2002. – 19 с.
3. МАЗУР, Є. *100 комунікативних сходинок до мовленнєвої компетентності // Початкове навчання та виховання*. – 2010. – № 10.
4. НЕГНЕВИЦКАЯ, Е.И., ШАХНАРОВИЧ, А.М. *Язык и дети*. М.: «Наука», 1981. – 110 с.
5. КОЖУХАР, К. С., СУФТІНА, Т. Г., ЧЕРЕВЧЕНКО, О.М. *Веселка*. Підручник з української мови та читання для 1-го класу. – Chisinau. Stiinta, 2010.
6. УЛІЩЕНКО, А.Б. *Українська мова: Збірник диктантів для 1 – 4 класів* / Уліщенко А.Б. – Х.: Світ дитинства, 2004. – 264с. – ISBN 966 – 544 – 236 – 8.